

תָּלָה שמשמעו 'היה תלוי'

א

בלשון העיתונות הכתובה רווח השימוש בפועל **תָּלָה** שמשמעו 'היה תלוי'. נסתפק כאן בעדויות מעטות בלבד (על רובן יאה תודה לגב' הדסה קנטור):

יריתי על בתיים בתוך המחנה פליטים, שכביסה תלתה בחלונות שלהם... (מעריב, סופשבוע, 18.9.1992).

הסירים תולים על הקיר (מעריב, בית וגן, 23.2.1986).

במרכז החדר תולה ציור של אורי ליפשיץ (רונית ורדי, מעריב, 14.6.1991).

סביב השולחן הגדול שמעליו תלתה נברשת אדירת ממדים (יעל גבירץ, ידיעות אחרונות, 21.7.1992).

השעון השווייצרי הגדול ביותר שנוצר אי-פעם תולה בצידו של בנין בן 35 קומות במדריד (תצלום-רדיו רויטר, בלא תאריך).

יש בשימוש לשון זה משום חידוש: השימוש בפועל **תלה** כפועל עומד (פועל חד-אַתְרִי) ולא כפועל יוצא (פועל דו-אַתְרִי) ראוי הוא לעיון ולמחקר. כל עוד הוגבלה התופעה ללשונם של עיתונאים בלבד, די היה בפעולתם של עורכים ושל מורים למנוע את קבילותו של שימוש חריג זה בלשון הכללית (התקנית?) של העברית המודרנית. אך בעת האחרונה השימוש חודר בהדרגה גם ללשון הספרות היפה, ומתעוררות שאלות לגבי מדיניות הלשון, שאלות שלא הופנתה אליהן עד עתה תשומת הלב הראויה: האם יש מגבלות לקבלתה של לשון הספרות היפה של ימינו כלשון מופת? ואם כן הדבר, כיצד מגבלות אלו נקבעות?

המקרה של **תלה** מחריף את הבעייתיות בשאלות אלו, משום שהוא מצוי כבר בלשון העברית של ימי הביניים, כגון בלשונו של רש"י, גדול הפרשנים למקרא ולתלמוד (ראה להלן). עולה אפוא שאלה נוספת: מה הן המגבלות

לקבלתה של לשון ימי הביניים (גם אם היא לשון מופת ובעלת יוקרה) כקו מנחה ללשון ימינו?

רגילים היו עורכי לשון ומורים לתקן בטקסטים שהובאו בפניהם "שיבושי לשון", גם אם היו רווחים בקרב הציבור הכותב כתיבה "בינונית" (לא פורמלית). דומה שלא היו חילוקי דעות בין כלל מתקני הלשון שהשימוש החד-אתרי בפועל **תלה** ראוי לפסילה ולעקירה. יודעי אנגלית, צרפתית וגרמנית שבין המתקנים הבינו מדעתם שהכותבים כך הושפעו מאחת הלשוניות האירופיות. הפועל hang באנגלית, הפועל pendre בצרפתית והפועל hängen בגרמנית משמשים הן כפועל יוצא הן כפועל עומד, והם שהשפיעו על העברית. ספק אם השימוש של **תלה** כפועל חד-אתרי הוא תולדה של התפתחות פנימית בעברית, אף ששינוי כזה בערכיות הפועל מפועל יוצא לפועל עומד קיים, כגון **סוכה מריחה**, **רחל גוזזת**, **פרה חולבת**, **העיר מונה** (בצד התהליך ההפוך – היינו, מעבר מפועל עומד לפועל יוצא, כגון **הפליג**, **מיאן** בלשון חכמים, **דגדג** בלשון ימינו).¹

בעלי המילונים הדו-לשוניים של העברית המודרנית הושפעו לעתים מן השפה הזרה שהם מזווגים עם העברית, כאשר הפועל המקביל ל**תלה** הוא דו-משמעי. למשל, במילון עברי-צרפתי של אברהם אלמאליח (תשכ"ח) נאמר בערך "תלה": pendre, dépendre, faire dépendre. בהעברת הכפילות הזאת לעברית אלמאליח מסתייע בעדות מלשון המקורות: "תלה הכתוב", שהוא מתרגמו: l'écrit s'est basé sur, ואין כאן אלא טעות בהבנה, שהרי פירוש הביטוי הוא: 'הכתוב הסתמך על...', הכתוב תלה את הלימוד המסוים ב...!

ב

בדיקה במקורות הלשון עצמה לא העלתה שימוש חד-אתרי בפועל **תלה** לא בלשון חכמים ולא בלשון השאלות והתשובות של ימי הביניים. לכאורה יש מקומות בלשון התנאים שהפועל **תלה** הוא חד-אתרי בהם, אולם באמת אין הדבר כן.

שינוי במשנה בעניין סוטה: "אם יש לה זכות – היתה תִּזְלָה לה. יש זכות תִּזְלָה שנה אחת, יש זכות תִּזְלָה שתי שנים" (סוטה ג, ד). אין משנה זו מתפרשת אלא בדרך של השמטת משלימו המוצרך ("המושא") של הפועל **תלה** מאחר שהוא עולה בוודאות מן ההקשר, והכוונה היא: 'הזכות תולה את

1. ראה במאמרי "פועל יוצא המביע את גרימת הפועל העומד", בקורת ופרשנות 2-3 (תשל"ג), עמ' 103-106 [נדפס באסופה זו בעמ' 51-57].

עונשה של האישה הסוטה (וראה בפירושו של אלבק למקום). בדרך דומה תרגם גם יאסטרוב במילונו האנגלי לתלמוד ולמדרשים (ערך "תלי", עמ' 1671): if she has any merit, it will create suspension of punishment for her ובמכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דבחודש, יתרו פרשה ז (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 228): "והעובר על מצות לא תעשה ועשה תשובה, אין כח בתשובה לכפר, אלא התשובה תולה ויום הכפורים מכפר". גם פה הכוונה היא 'התשובה תולה את העונש', כלומר אין הוא מתבצע, אבל אין בה בתשובה כדי לכפר על העברה, ואילו יום הכיפורים מכפר והעברה נמחקת. ואף שיש גורסין כאן "התשובה תלויה" (הגאון חפץ בן מצליח), אין גרסת רוב כתבי-היד זזה ממקומה. ודוק: אין היגיון בגרסה "תלויה", שהרי התשובה ודאית, היא כבר נעשתה.

ובספרא, אחרי מות, כ"י רומי 66 (מהדורת פינקלשטיין, עמ' שמו) מצאנו כתוב: "מיכן אמרו כל שיש בה ידיעה מתחילה וידיעה בסוף תולה לו עד שתיוודע לו ויבא בעולה ויורד". כאן יש ללמוד את הנושא ואת המושא מגרסה אחרת בהמשך: "יש בה ידיעה בתחלה ואין בה ידיעה בסוף, שער הנעשה בפנים ביום הכפורים תולה עד שתיוודע לו ויבא בעולה ויורד" (שם, עמ' שמו). משמע, השעיר תולה את ביצוע העונש; אין כאן אפוא תלה כפועל חד-אתרי, ואפילו לא לכאורה. כך על פי תורת כהנים עם פירוש הראב"ד והר"ש משאנץ, ירושלים תשי"ט, עמ' פ; ותורת כהנים עם פירוש רבנו הלל, ח"ב, ירושלים תשכ"א, עמ' 56 (אבל לפי הנקדן של כ"י רומי: תולה).

וראיה לניתוח זה בטקסט של הספרא עצמו ממקום אחר: "...אלא יביא חטאת מיד ותיתלה לו עד יום הכיפורין" (עמ' סז). הפועל תלה בא כאן בצורת סביל, ופירוש הדבר שמשוה "יתלה" את הכפרה.

החיפוש ביד החזקה לרמב"ם ובלשון השו"ת שבפרויקט השו"ת באוניברסיטת בראילן העלה מספר מקומות שלכאורה עשויים היו להתפרש כתלה חד-אתרי (בצורות תלה ותלתה), אלא שהעיון בטקסטים במלוא הקשריהם ביטל מכול וכול את האפשרות לפרשם כפעלים עומדים. מחמת קרבתם של הצירופים האלה למקורות בלשון התנאים לא ראינו להביאם כאן. כבר עתה אפשר לציין שאף בלשון ש"י עגנון לא נמצא שימוש כזה.

אלא שהתמונה עשויה להשתנות אם מתבוננים בלשונו של רש"י. במילון בן-יהודה (ערך "תלה", בעריכת נ"ה טור-סיני, עמ' 7765) מתייחד סעיף למשמעות החד-ערכית של הפועל ("וכפ"ס" = וכפועל עומד), וכל מובאותיו מלשון רש"י הן: "כל דבר תלוי התולה ובולט מן האדם ומן הבהמה קרוי

ציץ" (רש"י לירמיהו מח, ט); "כצוף זה שגדל ומתפשט והולך ותולה באויר" (סוטה מח ע"ב, ד"ה שתי ככרות); "שתהא [ציצית] תולה ומכה על הקרן, כלומר כשיגביהנה למעלה מן השפה כדי שתהא תולה ונוגעת התלויה בקרן" (מנחות מב ע"א, ד"ה שתהא נוגעת); "זנב שהוא [הפרי] תולה בו" (מנחות סד ע"א, ד"ה עוקץ); "תולות [הביצים] ונחבטות בכיס" (בכורות לט ע"ב, ד"ה דקתלין). ככל הנראה נטל בעל המילון את הדוגמות מן הלקט שאסף יצחק אבינרי ב'היכל רש"י' שלו במהדורתו הראשונה. אבינרי מביא את כל הדוגמות שהזכרנו ומוסיף עליהן עוד שתיים: "מה שתולה מן הרצועות" (מנחות לה ע"ב), "מעפורת הוא סודר ותולה על דד הימין" (נידה מח ע"ב; וראה היכל רש"י, מהדורה מחודשת, ירושלים תש"ס, כרך א, עמ' תתתקן).

אף אברהם אבן-שושן מביא בערך "תלה" במילונו (המילון החדש, תש"ל) את המשמעות של פועל חד-אתרי (ומציין בראש הערך: פיו"ע). מלבד שתי מובאות מלשון רש"י (בפירושו לירמיהו מח, ט ומנחות סד ע"א) כלל גם מובאה (אמנם משובשת) מלשונו של יהודה הלוי: "וְהָאֵנִי חוֹלָה (אצל אבן-שושן: תולה), יִרְדָּה וְעוֹלָה, וְעֵין תוֹלָה לְחֻבָּלִים – אֵיךְ?" (כל שירי רבי יהודה הלוי, מהדורת ישראל זמורה, א, תל-אביב תש"ו, עמ' 28–29). זו אפוא מטפורה לאנייה התולה את עיניה בחובלים, כלומר הפועל משמש פועל דר-אתרי ואין כאן השימוש החד-אתרי.

מה חבל שבדיקת כתב-היד למובאות מרש"י נתקלת בקשיים טכניים. אין מהדורה מדעית של רש"י לא לתנ"ך ולא לתלמוד, ולפיכך יש לבדוק בכתב-היד עצמו. המובאה מרש"י למקרא (ירמיהו מח, ט) מתאשרת בשלושה כתב-יד מתחום איטליה-אשכנז מימי הביניים.² אשר למובאות מפירוש רש"י לתלמוד, למובאה אחת (נידה מח ע"ב) יש סיוע מכתב-יד אינסברוק (כנראה מתחום אשכנז, אך אין בידינו פרטים על זמנו: מספרו 291, סימנו 8802). לפירוש רש"י למסכת בכורות נמצא כתב-יד רבני מזרחי מן המאה ה"ט. המובאה מבכורות מה ע"ב מתאשרת בכתב-היד, אך בבכורות לט ע"ב בא נוסח שונה: במקום "תולות ונחבטות בכיס" שבדפוסים בא הנוסח "תלויות ונחבאו בכיס...". למובאות מפירוש רש"י למסכתות אחרות (סוטה ומנחות) לא מצאתי כלל כתב-יד.³

2. כתב-היד טרם תוארכו. תודה למכון המקראות הגדולות באוניברסיטת בראילן ולפרופ' מנחם כהן העומד בראשו.

3. תודתי למכון רש"י לתלמוד הבבלי באוניברסיטת בראילן ולגב' שרה המר.

בעקבות בדיקה זו עלינו לנקוט עמדה זהירה. ייחוסו של **תלה** במשמעות 'היה תלוי' אל סמכות תרבותית-לשונית נכבדה כרש"י עדיין טעון בדיקה. יש צורך לאמת את המובאות בכתב-היד. אין כל ביטחון שניסוחים אלו מעטו של רש"י עצמו יצאו; שמא מתלמידיו או מן האסכולה שלו הם או שמא מעשה ידיהם של מעתיקים ומדפיסים! מובן שגם אם הלשון לשון התלמידים היא, אין לבטל את העדויות מכול וכול, שהרי גם תלמידי רש"י וחוגו כותבי עברית היו, אלא שבכך מתערערת יוקרת המקור. ייתכן ששימוש זה בא לעברית בלשונם של כותבים בתקופות מאוחרות יותר בהשפעת הצרפתית, וייתכן שהגרמנית היא שהשפיעה.

ג

ומה בדבר מופעי חד-אתריותו של **תלה** בכתביהם של סופרים חשובים בני זמננו? מתברר שהשימוש מופיע בכתבי הסופרים לא רק כשהם מצטטים או מדובבים את הדמויות בסיפוריהם, אלא גם בדברי הסופרים כשהם מדברים בעדם, ולא בדרך מקרה אלא בשיטה ובכוונת מכוון.

אבן-שושן מביא דוגמה ל**תלה** חד-אתרי מלשונו של חיים הזז: "למעלה **תלתה** פרשת שמים רחבה, עמוקה וכחולה ביותר" (דלתות נחושת, הוצאת דבר, תשט"ז, עמ' 192). אלא שהניסוח תוקן במהדורת 'כל כתבי חיים הזז' שהופיעה בחי המהדור (הוצאת עם עובד, תש"ל, כרך ב, עמ' 95): "למעלה **נפרשה** פרשת-שמים רחבה, עמוקה וכחולה ביותר".

עדות נוספת מהספרות העברית החדשה: אבן-שושן מביא משירי זלמן שניאור. נביא כאן בהרחבה את המובאה מפזמון-דָּלָף:

נְשַׁמֵּט שָׁהֶם, וּבְמִקְוֵמוֹ
נוצֵץ-שׁוֹחֵק כְּכָר תְּאוֹמוֹ.
פִּיד! וַיִּצְנַח... שְׁלִישִׁי עוֹלָה,
וְשָׁבַע יָפֵל וְשָׁבַע קָם
זָד וְשָׁלֵם, אֶגֶל חָם;
נוֹפֵל, נוֹפֵל וְעוֹדוֹ **תוֹלָה**!
מַעֲשֵׂי-נָסִים, מַעֲשֵׂי נָסִים!

נביא פה עוד שתי מובאות מן הספרות החדשה:⁴

4. תודה לפרופ' יעקב שויקה, שהעמיד לרשותי את מאגר הספרות העברית בת זמננו שבמחשב אוניברסיטת בר-אילן.

במסגרת הפתח למלונתו של יוסף תלה למן היום הראשון וילון כבד (יהושע בר-יוסף, בשלוש דרכים, ירושלים 1986, עמ' 15).

וריה טוב של פרים ואדמה מטופלת ומוזנת תלה באוויר (מאיר שלו, רומן רוסי, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 186).

בספרו של יורם קניוק, 'היהודי האחרון' (הוצאת הקיבוץ המאוחד וספריית הפועלים, תשמ"ב) מצאתי היקרויות רבות של **תלה** חד-אתרי:

מעליה תלה צלב גדול (עמ' 311).

שעון ענק תלה מעל הבימה (עמ' 397).

ממול תלתה מודעת ענק של פראמונט (עמ' 305).

בגלל המראה המכוערת והקטנה, שתלתה לצד מכשיר הטלוויזיה הדלוק (עמ' 418).

התמונות שלו תלו בכל הבית (עמ' 353).

למטה בלובי תלו בוודאי עדיין סרטי הנייר הצבעוני... (עמ' 361).

כל ההיקרויות האלו באות בדברי המחבר ולא בדברי הדמויות, ומכאן שהמחבר רואה בפועל **תלה** חלק מהלשון הספרותית שלו. יש להעיר שקניוק משתמש בצורה **תלוי** כשהוא נזקק לשם תואר לוואי, כגון:

הוא ראה... את המעיל התלוי על המיתלה (עמ' 420).

נוכל לחזור עתה לשאלה שפתחנו בה: האם יש לראות בשימוש החד-אתרי של הפועל **תלה** שימוש לשון "תקני" עד שיש להקנותו ללומדים חדשים וותיקים? אפשר להמשיך על מבוכתו של כותב עברית מודרנית המבקש להישאר בגבול לשון ה"תקן" את המושג מתחום המשפט: "פקודה בלתי חוקית בעליל". לפנינו תופעת לשון שהיא חריגה בעליל ואינה נשמעת לחוקי הלשון מלכתחילה, שכן אפשר להוכיח את מוצאה בלשונות אירופיות שונות, ואין היא התפתחות פנימית של העברית. על כן אין לראות בה הוראה, מופת, מסוג "כזה ראה וקדש", שיש לחקות אותה. אולם מאחר שיש לה עדויות מן העברית של ימי הביניים, ויש מסופרי ימינו שאינם מתנזרים ממנה בכתביהם, עשוי הכותב-לתומו היום לבחור בדרך שימוש זו. לא באנו לאסור עליו את הדבר, ביקשנו רק להעמידו על הצורך בהכרעה בשעת בחירתו זו. היא טעונה ידיעה ואחריות! ומכל מקום ודאי שאין להתלהב ממנה ולתבוע ללמדה בבתי הספר.

נספח

העורכים הסבו את תשומת לבי לשני מקומות נוספים העשויים להעיד על **תלה** כפועל חד-אתרי, ואלה הם:

1. בספר חנוך השלישי, שזמנו המאה החמישית לספירה,⁵ נאמר: "ענני גפרית **שתלים** ועומדים כנגד גלגלותם" (עמ' לא, שורה 11; על פי כתב־יד אוקספורד 1656 משנת 1511). בכ"י וטיקן 228 (משנת 1400) הגרסה היא: "עננים **שתולים** ועומדים כנגד גלגליהם".

לכאורה הרי לנו עדות מן המאה החמישית לפועל חד-אתרי, אלא שכתב־היד המוסרים את העדות מימי הביניים הם ומאזור אשכנז הם, בדומה למובאות מדברי רש"י.

2. בארמית של התלמוד הירושלמי אנו קוראים: "ותְּלָה לֹון יוֹמָא עד שהיה כל אחד ואחד מגיע לביתו" (ירושלמי כלאיים ח, ב [לב ע"ב]; וכעין זה בכתובות יב, ג [לה ע"א]).

הקורא עשוי לפרש את המאמר ברוח הכתוב ביהושע י, יב: **היום** עמד להם, אלא שאין זו הקריאה היחידה האפשרית. תיאור תופעות מטאורולוגיות עשוי לבוא כפועל סתמי בצורת הנסתר או הנסתרת, כגון "וחלקה אשר לא **תמטיר** עליה תיבש" (עמוס ד, ז), "**תשלג** בצלמוך" (תהלים סח, טו). מכאן אפשר להסביר גם את שתי הצורות של הפועל בשני המקומות שבירושלמי: **תלה** (במסכת כלאיים) ו**תלת** (במסכת כתובות). הכוונה יכולה להיות: ה' תלה להם **את השמש** כדי להאריך את היום.

5. H. Odeberg, *3 Enoch or the Hebrew Book of Enoch*, Cambridge 1928.